
УДК 811.161.2'27(091)+811.15'272

Світлана Богдан

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

«СПРАВА ІРЛАНДСЬКОЇ МОВИ» ФРЕНСІСА ФЕГІ Й УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛІНГВІСТИКА ПОЧАТКУ ХХ століття*

У статті розглянуто погляди мовознавців про час зародження української соціолінгвістики; висловлено міркування про ймовірні передумови її формування й джерельну основу, однією з яких можна вважати переклад праці Френсіса Феґі «Справа ірландської мови» Лесею Українкою; проаналізовано найпосутніші чинники, що спонукали його появи, зокрема екстралінгвальні; докладно схарактеризовано змістові домінанти праці Френсіса Феґі та їхню проекцію на мовну ситуацію та мовні проблеми в сучасній Україні; звернено увагу на особливості мови перекладу.

Ключові слова: соціолінгвістика, переклад, ірландська мова, рідна мова, українська мова.

Провокативність постановки питання про українську соціолінгвістику вже початку ХХ ст. на перший погляд, можливо, й не зовсім помітна, якщо орієнтуватися на коло людей, лише принагідно поінформованих про історію її зародження на українських теренах. Водночас неправомірність саме такого формулювання теми дослідження стає беззастережно очевидна, якщо вдатися до пошуків наукового опису проблеми постановки цього напрямку українських мовознавчих студій у приступних для вивчення джерелах. Розглянемо трохи згодом хоча б декілька з них, найбільш поважних і авторитетних, маючи на увазі єдину мету: пошук справжньої точки відліку становлення української соціолінгвістики й осмислення позицій науковців у висвітленні цієї проблеми. Щонайпершою спонукою до такого пошуку стало ознайомлення магістрантів-філологів із актуальними напрямками українського мовознавства та історією їх зародження. Не менш

© С.К. БОГДАН, 2018

вагомим чинником був вихід нового (не цензурованого й вперше майже не редагованого) видання епістолярії Лесі Українки [12; 13], завдяки якому вперше ці тексти зазвучали автентично, «Лесиним голосом», а не варіантом цензорів, редакторів, які не лише вилучали фрагменти, цілі листи, а й із «благих намірів» (здебільшого — задля кращого розуміння читачами) змінювали, «адаптували до чинних правописних систем» кожен епістолу, унеможливаючи вивчення першотекстів, натомість на довгі роки підмінюючи їх вивчення — вторинними, змодельованими іншими авторами, тобто провокуючи наукову спільноту на десятиліття фальсифікаційних досліджень, зокрема, якщо йдеться про вивчення ідіостилю автора (те, що стосується мовотворчості Лесі Українки, можемо проектувати на всю українську ідіостилистику, яка зорієнтована на класичну літературу). І ще один, здавалося б, несуттєвий, але, як стане зрозуміло далі, дуже *характеристичний* (вдаючись до одного з улюблених у Лесиному ідіостилі кваліфікативів) факт, пов'язаний із помилковою атрибуцією в останніх кілька років у соціальних мережах (і не лише) відомого афоризму «*Нація повинна боронити свою мову більше ніж свою територію — се певніша межа і міцніша границя, ніж фортеця або річка. Втратити рідну мову і перейняти чужу — се найгірший знак підданства, се кайдани на душу. Втратити національну мову — се смерть, се значить, що ярмо вже в'їлося глибоко*», пов'язуючи його з Лесею Українкою, аж доки ці слова не актуалізував у своєму прилюдному виступі минулорічний Шевченківський лауреат Іван Малкович, назвавши нарешті всій українській спільноті його справжнього автора — Томаса Девіса, ірландського письменника XIX ст. (щоправда, давно відомого дослідникам творчості Лесі Українки). Поза тим, однак, залишився контекст первинної експлікації цих слів — праця приятеля Томаса Девіса — Френсіса Фегі: його «Справа ірландської мови» («*The Irish language movement*») [15] і Лесина причетність до неї. І як би це не видавалося парадоксальним — всі ці три спонуки стали тією точкою перетину, яка була вихідною в моїх сумнівах щодо правомірності теоретичних положень про ймовірний час зародження української соціолінгвістики, принаймні, щодо передумов її виникнення.

Отож, повернемося насамперед до наукових джерел. Більшість із них загалом оминає це питання [2; 4]. Натомість деякі з них вирізняються кількома підходами, подаючи як можливі два хронологічні першопочатки: 60-ті рр. XX ст. або кінець 80-х. Першу точку зору представляє, зокрема, енциклопедія «Українська мова», зазначаючи, що соціолінгвістика «... порівняно нова наука. В Україні почала розвиватися в 60-х рр. 20 ст. У дослідженнях цього часу в центрі уваги перебували питання мовної політики і мовного будівництва в країні, проблеми зв'язку мови з ідеологією та культурою, окремий широкий напрям становили праці, присвячені різним аспектам двомовності» [14: 583]. Натомість Л.Т. Масенко не безпідставно стверджує, що «Віднесення початків української лінгвістики до 60-х рр. XX ст. ... є хибною проекцією історії відповідної галузі російського мовознавства на українську ситуацію» [5: 15], бо після

заборон соціологічних досліджень у 1930-х роках російське мовознавство справді відновлює соціолінгвістичні студії в 1960-х роках. Однак в Україні цього періоду виразну «наукову цінність» мали, на її справедливе переконання, лише поодинокі праці Ю.О. Жлуктенка, в яких «соціолінгвістичні проблеми, зокрема білінгвізм, розглядались на мовному матеріалі зарубіжних країн» [5: 18]. Розгляд окремих аспектів соціолінгвістичної проблематики представлено також у дослідженнях українсько-румунських мовних контактів С.В. Семчинського. Власне в його підручникові «Загальне мовознавство» (1988) [9] вперше подано «Соціолінгвістику» як окремий розділ, що «давав загальні відомості про предмет, завдання й методи дослідження цієї наукової дисципліни» [5: 18]. А отже, зародження української соціолінгвістики, з огляду на час появи соціолінгвістичних досліджень стану й функціонування *української мови*, припадає, на її думку, на кінець 80-х — початок 90-х рр. Не сумніваючись ні на йоту в правомірності переконливих міркувань Л.Т. Масенко, дозволимо все ж таки висловити гіпотезу про ймовірність формування передумов зародження цієї мовознавчої галузі значно раніше окреслених хронологічних меж, якщо зважити на не відомий широкому загалу наукової спільноти факт появи перекладу Лесі Українки праці Френсіса Феґі «Справа ірландської мови» в першому числі «Нашої громади» за 1906 р. (зауважмо, оригінал праці побачив світ раніше — 1901 р.), а отже, він мав бути створений у цьому п'ятилітньому проміжку. Закономірно постає запитання про те, чи не була **випадковою** і дата його публікації, і зацікавленість перекладачки саме цим дослідженням про історію ірландської мови, і найосновніше — проблемами стосунків цієї мови з соціумом у різні періоди функціонування.

Спробуймо хоча б окреслити передумови й декодувати ймовірну мотивацію появи цього перекладу саме 1906 р. Цілком очевидно, що сам переклад було здійснено раніше: не пізніше 1905 р. Пошук згадок про роботу над перекладом у Лесиній епістолярії цього періоду виявився безуспішним. Мало що прояснилося і після ознайомлення зі сторінками «Хронології» Ольги Косач-Кривинюк про цей часовий відтинок [3]. Системно можна представити хіба що кілька присутніх фактів і фрагментів зі згаданих джерел, які хоч частково пояснюють мотивацію його з'яви.

По-перше, варто згадати, що 1905 р., як відомо, був особливий в історії різних держав. Для України це був передусім час сподівань. Кажучи Лесиними словами, *«Се такий був тяжкий, і грізний, і величний рік, стільки було в ньому страшних контрастів “вершин і низин”, буйних надій і трагічних розчарувань, великих перемог і незагойних ран... Та й особисто для мене сей рік (починаючи з минулої зими) теж був таким, він зміряв силу духу мого, я знаю тепер, що я можу і чого не можу, та хоч я тільки що плакала, але то собі “нерви”, а я таки знаю, що я ще сильна і що не люди поборють мене»* (до О. Кобилянської 26 лютого (11 березня) — 3 (16) березня 1906 р. Київ) [11 XII: 157] (далі, покликаючись на це джерело, в дужках зазначатимемо лише том і сторінку). Узагальнено про власний настрій

того періоду вона пише і в листі до Михайла Кривинюка 3 січня: «... *жити стало коли не веселіш, то цікавіш*» [3: 746].

Для прогресивної української спільноти цей період означений насамперед пошуком шляхів виходу з мовно-культурної блокади. А тому не можна не згадати також, що саме на початку цього року О.П. Косач-Драгоманова (Олена Пчілка) (поза сумнівом, одна з найвиразніших, національно зорієнтованих, справді європейських особистостей України — і не лише початку ХХ ст.), жінка, яка в час тотального зросійщення в середовищі української інтелігенції змогла виховати, за висловом Лесі Українки, «в українській мові» [Х: 180] (додаймо — і в українській культурі, і в українських традиціях) шестеро своїх дітей, добре розуміючи виняткову роль рідної мови й національної культури в процесах родинного виховання й удержавлення (постулати для неї рівнозначні й апіорні), була однією з чотирьох делегатів, які поїхали до Петербурга на перемовини до тодішнього голови Ради міністрів Сергія Вітте з надважливим проханням — скасувати заборони й дозволити україномовний друк і шкільництво, тобто повернути українській мові права, заборані в неї Валувєвським і Емським указами. Останній, до речі, став, як відомо, причиною еміграції за кордон її брата, Михайла Драгоманова, як одного з небезпечних злочинців Російської держави, як зазначено в останньому: «11. Немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинского, как неисправимых и положительно опасных в крае агитаторов (Скраю дописано: «Выслать из края с запрещением въезда в Южн. Губ. и столицы, под секретное наблюдение») [8]. Про цю поїздку згадує в «Хронології життя і творчості» Ольга Косач-Кривинюк: «В першій половині лютого Лесина мати їздила до Петербургу (з В. Науменком, І. Шрагом і М. Дмитрієвим) клопотатися за громадсько-літературні справи. «Докладну записку» до влади писала Лесина мати. ... 7 лютого мати писала М.В. Кривинюкові: «Пишу Вам з Петерб[ургу], куди приїздила по своїм ділам з Дмитр[ієвим]. [...] Тепер спішуся йти в цензурн[ий] комітет»» [3: 747].

Однак, як відомо, усупереч сподіванням Олени Пчілки, що «справа стоїть нічого собі», прохання не було задоволене одразу (аж до царського маніфесту 17 жовтня 1905 р., за яким було дозволено друк української преси. Саме він став, зокрема, передумовою появи української газети «Хлібороб» у Лубнах (12 листопада 1905 р.) без «явочного порядку», тобто без офіційного дозволу, і часопису «Рідний край» у Полтаві (24 листопада 1905 р. співробітниками якого були Олена Пчілка (пізніше редактор) і Леся Українка). Щоправда, ця ситуація, як не дивно, не позначилося на звичайно «песимістичному» настрої Олени Пчілки, про що вона пише в листі 8 травня до Михайла Кривинюка, аргументуючи його так: «... коли я тепер не вдаюся в песимізм, споглядаючи на наше сучасне життя, то, кажу, мабуть, справді єсть в ньому щось надійне. Принаймні, я тую надійність бачу скрізь округ себе. І не в найближчому околі бачу я признаки того, що мене підбадьорює — не в тих ‘резолуціях’, та промовах, (навпаки я вважаю те за шум, чи шумовину, котрій я мало придаю

ціни!), а бачу я ознаки пробудження в ширших кругах, — якихсь до сеї пори невідомих, і між самим народом. Прокидається, навіть самосвідомість *національна, українська*, — ото чудася!» [3: 752].

І навпаки, така невиразність і загалом непевність усієї «української справи» страшенно обурювала Петра Косача, про що він і сповіщав у листі 5 травня доньці Ользі: «Пише (Петро Антонович — С.Б.) про указ про пільги полякам і далі: «А мы [українці]» как раки лезем врозь, разбиваемся все на новые и новые кружки и заводим раздоры между всеми. Дело же укр[аинской] sprawy ни с места! Зато сколько заміров! Напр[имер] желается издание множества газет на укр[аинском] яз[ыке], а одной ‘К[иевской] с[таринны]’ число подписчиков все убывает и убывает. Да што й казать.... Одна грусть!» [3: 751].

Леся Українка, як відомо з її біографії, мимохіть опинилася в центрі основних трагічних подій 1905 р. в Тифлісі, Києві й Петербурзі. Зокрема, у листі 23 листопада вона сповіщала Ользі й Михайлові Кривинюкам: «Живеш наче в романі романтичної школи: кругом контрасти, антитези, неможливості, трагедії, комедії, трагікомедії, хаос і серед нього якісь героїчні сцени та фігури немов з античної драми. Ніхто не знає, що буде завтра, мало хто пам’ятає, що було вчора. Бувають моменти, коли тратиш почуття дійсності: то якось зовсім не почуваш, що *живеш в революції* (вдумайтесь в значення сих слів), то знов день і ніч в голові тріщать сухі перебої сальв “усмирителів” і здається, неначе світ поділився на взаєможерні партії» [3: 761]. Цього ж року Леся пише «*проекти всяких статутів нових спілок*» [3: 761], зокрема, українських «*літератів*» і рівноправних жінок [3: 762], «*проект*» уставу радикалів [3: 765], опікується «*імпровізованою редакцією публіцистичних, популярно-наукових і белетристичних творів*» [3: 766], готова власну працю поділити не на два («Громадське слово» й «Працю»), а хоч і на чотири періодичні видання (хоч дехто їй докоряє за це «*опортунізмом*», щоправда, вона «твердо зважила плюнути на всі оці симпатії й антипатії і поводитись так, як мені моє *власне* сумління каже» [3: 763]), живе сподіваннями на закон про українську пресу, який «досі ще не вийшов, і про нього ходять всякі легенди усні і друковані. Ніхто не знає, який власне буде той пресловутий “явочний порядок”» [3: 761].

Усі ці події Лесиноного життя докладно фіксує її хронікерка, сестра Ольга, однак жодних згадок за цей і попередні роки (з часу виходу праці Френсіса Фегі — 1901 р.) про роботу над перекладом, лише повідомлення в підсумках за 1906 р. про вихід «*Справи ірландської мови*» серед її надрукованих праць [3: 784]. Отож, датування часу роботи над перекладом поки що залишається відкритим і потребує подальших наукових пошуків.

Очевидно одне: найвиразнішим чинником появи цього перекладу було не просто зацікавлення «*язиковим питанням*» у її родинному й товариському середовищах, що сформувало зрештою й особистісне, хоч вона, усупереч постійній увазі до мовних проблем (варто лишень нагадати кілька її відомих тверджень і міркувань, кожне з яких має проєкції в сучасну українську мовну дійсність і може стати об’єктом окремого до-

слідження: «Наші хазяї полтавці і вся двірня з України, але мова така, що аж жаль слухати (хоча хазяйка передплатниця «Рідного краю» і величає себе малоросіяною), вже досить того, що кухарку Горпину звать Грушею» (до матері 3 квітня 1908 р. Ялта) [XII: 235]; «В Жаб'їм стояли 4–5 год[ин], поки знайшли иншу фіру до дальшої подорожі. Там, в Ж[аб'їм], у Коржинських, бачили ми людей такого розбору, яких хтось ще зроду не бачив: галичан-емігрантів до Росії (польку і русина), що не хочуть говорити ні по польськи, ні по українськи, «аби не зопсувати акценту (россійського)», і для того говорять увесь час по російськи, але з таким «акцентом», що навіть не-москалям «вуха вьануть». Що вони хтять тим доказати? Ні, я таких людей, як сі, «славянофіли» галицької формації, ще досі не бачила, і дуже рада, що нарешті побачила. Але за що вони так мучать себе тою російщиною? дали б уже собі хоч у Жаб'їм спокій, адже звідти до Москви їх все одно ніхто не почує!» (до Ольги Кобилянської 19 липня (1 серпня) 1901 р. Буркут) [13: 301 — 302]; «У нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по українськи (а надто вже коли писати децицію), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. ін. Така лехкість репутації приманює многих. Ще тепер можна у нас почути фразу: «Як се? от Ви казали, що NN дурень і тупий, а він же так чудово говорить по нашому!», «Говорить по нашому — се вже ценз! А послухати часом, що тільки він говорить по нашому, то, може б краще як би він говорив по китайськи» (до Михайла Драгоманова 28 січня (9 лютого) 1894 р. Київ) [12: 267]), сама сумнівалася у своєму статусі «затятого лінгвіста», про що, зокрема, писала в листі до Осипа Маковця 16 (28) січня 1894 р.: «Що до «язикового питання»... Але, може, його не чіпати, бо й так я з усіма моїми краями заслужила собі від Вас, — «нехай вам хрін» (в німецькому перекладі: *geh[e]n Sie zum Henker* (йдіть до біса (нім.)?) Я не знаю, як там у вас говоряться такі речі, краще я не буду Вам сього казати ні по вашому, ні по нашому. Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекта, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти копье» за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люде і в Галичині і на Україні. Принаймні мене в Галичині розуміли і старі і діти» [12: 258]), а і той особливий постійний її інтерес до національного компонента в усіх складниках українського суспільства — в освіті, в культурі, в мистецтві, в політиці, і, передусім, — у мові.

А ще (ймовірно) глибинне внутрішнє чуття спорідненості історичних доль цих двох національних мов, позначених експансією чужих. Зауважмо, що Лесина зацікавленість ірландською мовою й ірландською історією, до речі, не була також лишень її особистою, а входила до кола наукових інтересів української інтелігенції цього періоду. Варто хоча б згадати, що Володимир Антонович в кінці XIX — на початку XX ст. поряд із історією України читав приватні лекції з історії Ірландії, стверджуючи їхню подібність. Як зауважує Ігор Гірич, «За модель для України

Антонович брав Ірландію. Ірландці теж втратили мову, культуру, але зберегли ірландський дух і далі політично та культурно відрізняли себе від англійців. Спеціально зайнявся вивченням цієї країни, читав курс лекцій з її історії, щоб показати паралелі з українською ситуацією. Ірландці були завойовані Кромвелем, Англією, у XVII ст. — у часи Хмельницького. Як у нас росіяни тиснули 300 років, так англійці — в Ірландії. Інтелекція перейшла на англійську, еліта зрадила народ, але національна ідея розвивалася на іншому рівні. Ірландці добилися на кінець XIX ст. значно більше національних прав, ніж українці» [1]. Леся могла слухати ці лекції або принаймні чути про них від когось із родини. Цілком правомірно припустити, що поштовхом до появи перекладу праці Френсіса Фегі про історію занепаду гельської мови та спроби її відродження на межі XIX — XX ст. міг бути й такий факт.

Отже, трагічна історія ірландської мови беззастережно була проєктована Лесею Українкою на історію української. І як це часто не раз спостерігалось в наших історичних реаліях (за умов повторюваності певних її етапів упродовж різних хронологічних відтинків) ця історія мала реальне продовження і навіть почасти дзеркальне відображення протягом усього XX ст. (які не завершилися, на жаль, дотепер, і — що найпосутніше — не матиме завершення в умовах відсутності національно-мовної політики і в сучасній Україні, допоки Українська держава живе в законодавчих рамках «відомих мовознавців» Ківалова-Колесніченка).

Отже, окреслимо лише найважливіші паралелі праці Френсіса Фегі про долю ірландської мови і мовної ситуації в Україні упродовж XX — початку XXI ст.

Основні інформаційні домінанти праці Френсіса Фегі можна визначити кількома тематичними векторами: 1) історія ірландської (*ірійської, гельської* мови — в іншій термінології), її диференційні ознаки; 2) ірійський рух за відродження мови та його наслідки. Цілком правомірно, очевидно, назвати ще один, імпліцитно актуалізований вектор вже в самому перекладі (бо ж відомо: кожен перекладений текст завжди «прирощує» нові смисли) — становище рідної мови й мовне будівництво (чи, точніше, його відсутність) в Україні початку XX ст.

Спробуймо разом вчитатися й декодувати змістові стрижні й духові емоційно-естетичні імпульси цієї праці. Насамперед у статті Френсіса Фегі йдеться про те, що ірландська мова — одна з найдавніших у «кельтській групі арійських мов» [15] (тут і далі цитуємо за цим джерелом), відома вже понад 2000 літ, а отже, була сформована тоді, «коли ще ледве одно слово було вимовлене з теперішніх європейських мов». Ця мова налічує понад 80 тисяч слів, здебільшого питомих, до того ж, з виразними словотвірними здатностями, а тому її можна вважати однією з «найчистіших» європейських мов. Важливим достоїнством цієї мови визнано консервативність, тобто **стійкість мовних форм** упродовж тисячоліття, з одного боку, а з іншого — відповідність новітнім вимогам. Ця мова дарувала світові «виразний і мелодійний вірш», визнаний знаними мовознавцями

як «наймузикальніший». Саме вона «перша зродила рифму» в Європі. За «лінгвістичною вартістю вона рівна з санскритом».

Як особливу ознаку виокремлено багату рукописну спадщину, друковані твори. Вирізняє цю «книготворну» й усну спадщину її функційна й жанрова різноманітність і повнота: «оповідання, пісні, легенди, гімни, трактати релігійні, топографічні, генеалогічні, правничі, медичні, ботанічні, про життя і звичаї — дещо з того, напр., «Бретонський кодекс» дає ключ до початків соціального ладу європейських племен».

А головне — ця мова перебувала в повному розквіті навіть тоді, коли на Ірландію напали нормани. І, як це б не видавалося парадоксальним, так тривало ще СІМ століть, незважаючи на заборони, на «невиразну» політику уряду. Мова поширилася навіть за межами Ірландії. У чому ж таїна? причина? передумова такого непередбаченого розвитку мовної ситуації всупереч очікуваній нівеляції та витісненню мовою поневолювачів? Розгадка очевидна й симптоматична для будь-якої етнічної і державної спільноти: **гуртування нації навколо мови і їхня мовна стійкість**. «Поки ірландці держалися своєї мови, вони перестановляли на свій лад сусідів», — стверджує автор. Усі, хто оселялися в Ірландії, «діти його та внуки вже говорили по ірландському» (з поваги? з почуття обов'язку?). Очевидно одне: «серед ірландців панувала любов до науки й до рідної мови». Найбільшою пошаною були наділені ті з них, котрі володіли численними манускриптами й книжками.

Однак згодом було заборонено друковане ірійською, школа (*такі виразні проєкції в українську історію, і не лише давню!*). А потім настали часи, коли ірійська функціонувала лише в рукописах, які передавалися з рук у руки. «Суворі карні закони» прислужилися до того, що «Тільки той і йшов угору в службі і в шанобі, хто говорив по-англійському». Це спричинило нехтування рідною мовою, незважаючи на те, що нею говорило 9/10 усього народу. Поволі її зреклися навіть селяни, бо асоціативно вона проєктувалася на «безправ'я та злигодні». Натомість чужа мова набувала повноправності в усіх визначальних функційних сферах. Це призвело до «розколу нації» (*така зрима паралель із українським сьогодніням!*). І — що найприкметніше — саме це визначило остаточне утвердження англійської — перехід на неї в ХІХ ст. «політичної боротьби та агітації», що визначило остаточний занепад ірійської мови. Довершив цей процес голод 1846 — 1847 рр., еміграція 4 мільйонів носіїв цієї мови та «національна» система виховання, яку провадили люди, «нетямущі в справі виховання», «крайні невіглази в історії Ірландії та її народу» або «зневажливі до неї» (*який відчутний український присмак*). Така наука «замикала» серце дитини супроти давньої рідної мови. Послідовно «перші міністри в парламенті» обстоювали дивну методику — **силоміць** учити «дітвору невідомої їй мови — англійської» (*чи не до цієї методики ми повертаємося в новітні часи*). У школі заборонялося говорити ірійською, кара існувала за порушення цієї вимоги навіть поза школою, у родині — різками. З 1831 р. до 1891-го кількість носіїв мови зменшилася з **трьох мільйонів** до **семисот тисяч**.

Сигналом вивершення колонізаційної мовної політики слугувало зникнення ірландської мови «з серця й уст народніх», тобто передусім з усного мовлення й мовної свідомості (*власне цей показник — ознака корозійних процесів і в сучасному українському мовнопросторі*). Це і визначило межу, названу «обангличанення». І лише незначна частина ірландців жила «з ірландською мовою на устах, з любов'ю до Ірландії в серці». Поволі асимілювалися гельські ймення (з'явилися такі-собі ірландські Мазеніни), характерні частки «Мак» і «О» перед прізвиськом було втрачено, за-буто традиційні християнські ймення — і замінено англійськими. Назви річок, гір, горбів «забриніли» «незрозуміло і безглуздо для вуха ірландських людей» (*в Україні чужинецькі назви «бринять» дотепер*). Такі зміни почасти не лише руйнували традиційний ономастичний простір, а й створювали комічні ситуації, напр.: Log-shruthain (балка з джерелом) перетворилася в Lugruftian (злодіяка), Monaster-linn (монастир О'Лінна) — в Money sterling (монета стерлінг) (*як ці номінативні метаморфози нагадують наші українські реалії!*).

Зникали традиційні гельські вітання («*Помагай Біг*», «*Бог і Марія хай будуть з Вами*», «*Благословенні будьте*», «*Ратуй вас Боже*»), давня гостинність, усі визначальні прикмети народу. І що найтривожніше — «ірландську дитину ще в колисці» починали виховувати по-англійському. У суспільстві панівною ставала англійська література, «і то не кращого розбору» у пропорціях мільйон фунтів на її видання і тільки тисячу — на рідну (*така вже давно знайома нам ситуація книговидання*). Як найприкрішу ознаку автор відзначав втрату «національної барви» в музиці, у театрі і — як наслідок — процвітання п'єс «дуже нікчемного розбору», «ганебного блазеньства», культивування несмаку текстів на зразок «Вірний до гроба» (*а чи мало подібних наплодилося в нашому (!) чужинецькому пісенному просторі останніх десятиліть?*). До цього додаймо ще одну ДУЖЕ симптоматичну ознаку — «смішний англійський акцент» (ніде більше невідомий світові).

Найбільшу загрозу, на переконання автора, становить преса, тематично заангажована на всіляких «перчистих справах», різних нісенітницях, мавпуванні чужого гумору, переповнена розповідями про життя «непевних людей», на плітках. Усе достойне уваги — мимохить, у «відділі «дрібниць» (*чи не нагадує це нашу сучасну ситуацію в ЗМІ?*). А тому Френсіс Фегі саме пресу вважав «найбільшою силою обангличанення Ірландії». Протидію цим руйнівним процесам в Ірландії він правомірно називає ОДНУ — ПОВЕРНЕННЯ до МОВИ, «що стояла в давнину на сторожі Ірландії».

На переконання автора, саме мова — осердя нації, «цвіт національного духовного існування». Далі — він створює неповторний образ, який породжує цілу низку асоціацій: **МОВА РОСТЕ ВКУПІ З НАЦІЄЮ** (тобто — це взаємозумовлені явища: **МОВА — це НАЦІЯ, НАЦІЯ — це МОВА**). Власне тому він вдається до вагомих аргументів своїх однодумців. Ці суголосні твердження з різних століть мають стати наріжним каменем дер-

жавного будівництва загалом, першоосновою визначення вектора й нашого ПОСТУПУ в мовному будівництві. Лише з усвідомлення цих аксіом має розпочатися вихід із зачарованого кола нашої ЗАЛЕЖНОСТІ. Отож вслухаймося в міркування мудрих цитованих Френсісом Фегі: «*Мова переможця в устах подоланого завжди є мовою раба*» (Тацит) (як не згадати Лесине «*Переможець лиш тоді похвалить, коли подоланий похилить чоло йому до ніг*») і вже цитований вислів Томаса Девіса: «*Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію — се певніша межа і міцніша границя, ніж фортеця або річка. Втратити рідну мову і перейняти чужу — се найгірший знак підданства, се кайдани на душу. Втратити національну мову — се смерть, се значить, що ярмо в'їлося глибоко*» (ірландський поет і публіцист, учасник національно-визвольної війни 1840 р., виступав за єдність ірландської мови, до речі, він був ще й автором праці «Наша національна мова», яку, ймовірно, з огляду на час її виходу, могла також прочитати Леся Українка). Наші «воріженьки» добре усвідомлювали правомірність цих слів, стверджуючи в увесь голос на початку третього тисячоліття, що «границы русского мира проходят по границам русского языка», але хто їх почув тоді? хто чує їх в Україні сьогодні?

Для ствердження теоретичних постулатів Френсіс Фегі вдається до практики національного визволення й боротьби за незалежність різних етносів — чехів, фіннів, бельгійців, угорців, болгар, румунів, сербів, данців. І кожного разу мусить констатувати однотипне: **ВІДРОДЖЕННЯ** кожного з них розпочиналося **ЗАВЖДИ** з відродження **МОВИ**. Власне «віра в те, що єдино відродженням можна запобігти лиху інших малих національностей» призвело до «руху в оборону ірійської мови», який розпочався в Дубліні 1893 р. з зародженням «Гельської Ліги», першопочатковим завданням якої стало:

- ширення мови в «щоденному вжитку», заохочення говорити завжди й скрізь по-ірійському й навчати цьому дітей;
- виховання прикладом інших національностей щодо пошанівку й оборони мови;
- основна опора — на найбільш стійкі мовно ірійські округи;
- боротьба проти бойкоту мови в початкових школах;
- нагороди вчителям, чиї учні мають високі досягнення у вивченні мови, учням — за «щирість» у її вивченні.

Ліга значну увагу приділила *національному* характеру шкільництва, залученню до її активної діяльності ірландських інтелігентів, ділових людей, організації недільних шкіл, вечорів ірійської музики, народних віч. Окрасою цього руху Фегі вважав «Oíreachtas» (великий збір), що скликав представників Ірландії, Англії, Америки й тривав упродовж кількох днів і мав на меті відзначення найбільших щорічних здобутків у різних царинах науки, культури, літератури, а також — виявлення нових талантів. Симпатично й символічно, що часопис ліги мав назву «Меч світла».

Френсіс Фегі визнавав: робота ліги не була легкою: «їй довелось працювати посеред бурі протестів», які ґрунтувалися насамперед на тому,

що її діяльність сприймалася *політичною* та *антианглійською*. І ось тут (NB!) пояснення, яке так варто почути й сьогодні: «тим часом вона зовсім неполітична, бо має членів усяких напрямів — і лише настільки противиться англійським ідеалам, поведінкам і звичкам, наскільки вони одбирають ґрунт рідним звичаям». Тобто саме мова і боротьба за неї мають об'єднати всю націю.

Не менш важливо прислухатися до аргументів супротивників руху відродження ірландської мови (*ці голоси, зауважмо, давно втратили національну барву і мають-таки виразну проекцію на будь-яку мовно деформовану спільноту*):

- даремно відроджувати мертві мови (*додаймо — і безперспективні, на їх думку, як було визнано, скажімо, українську мову в радянські часи*);
- не можна позбавляти ірландців корисності знання англійської мови;
- фінансово недоцільно знати ірландську мову;
- це призведе до ізолюваності Ірландії від світу, ніхто не знатиме «її геніїв через ірійську мову».

Правомірність власної позиції ліга ствердила такими переконливими контраргументами:

1) ірійська мова — це мова *серця й душі*, мова праці, думки, розуму нації, англійська — «для інших ужитків», зокрема, для торгових «зносин» (а отже, чітко було диференційовано функції *мови рідної* — націєтвірна, державотвірна, естетична, професійна самореалізація тощо — і *мови чужої* — реалізація комунікативних потреб у ситуації міждержавних взаємин, передусім — економічних), тобто чітко розмежувати статус мови всередині етносу й держави та поза ними;

2) двомовність (як ознака *мовленнєвої діяльності особистості*, а не як елемент мовного будівництва в державі) «гартує розум», однак лише *відродження рідної мови* здатне розвинути «самоповагу і самовпевненість в ірландцях», лише вона спроможна «поправити їм вдачу і матеріальну вигоду»;

3) найбільший пошанівок Ірландія мала тоді, коли «всі в ній говорили по-ірійському»; геній «завжди здобуде собі всесвітнє признание, хоч би він промовляв найрідше уживаною мовою» (достатньо згадати хоча б імення Ібсена, Андерсена й Сенкевича, твори яких знає весь світ);

4) «не політика *laissez faire*» («невтручання») має відродити рідну мову, а **«завзяття, тяжка праця і самопожертва»**.

Найбільшими результатами ірійського руху стали перебудова народного погляду на національність, відроджене сумління ірландського народу, сором «за нехтування своїми ідеалами», приєднання до нього (*і об'єднання навколо нього!*) кращої національної інтелігенції і вияв недоліків виховання. Власне все це разом дало «місцевому життю рідних околиць» **живий зміст і барву**, призупинило міграційні процеси (тільки абсолютно позбавлені відчуття реальності не можуть не усвідомити трагізм динаміки української еміграції останніх десятиліть — зауважмо — уже часів української незалежності, а головне — усвідомити її незворотні руйнівні

наслідки для різних вимірів українського буття вже в недалекому прийдешньому). **Основна заслуга** цього руху, на думку автора, — відбудова **ірійської ІРЛАНДІЇ** (скільки дискусій в останні десятиліття викликав сам термін **українська Україна**, відродження **України в Україні**: така прозора й очевидна паралель, яка кодує найвагоміший вектор стратегії й тактики мовного будівництва в Україні сучасній). І нарешті, прикінцева заввага: саме такий результат державотворення матиме найдовершеніший елемент поступу в розбудові будь-якої незалежної держави, **«що вже сама від себе жде натхнення й надгороди, більш ні від кого»**. А таку державу можна збудувати лише тоді, коли її громадяни (**і передусім — державні мужі**), перефразовуючи загальновідомі слова з інавгураційної промови президента Джона Кеннеді, виголошені 57 літ тому, *не чекатимуть, що Україна зробить для них, а запитують, що всі ми разом (і кожен зокрема) можемо зробити для розбудови України* (тобто — передусім — **МОВИ**, бо мова чужинців у державному організмі — симптом недолікованої, а чи й лікованої системно загалом?) хвороби століть колонізації. А ще — свідчення відсутності реальних надійних державних кордонів. Щоб одужати — **НАЦІЯ** має повернути якнайшвидше **УКРАЇНСЬКУ** мову (а не **АНГЛІЙСЬКУ**) в **УСІ ВИМІРИ державного буття**.

І насамкінець, вдаючись до ретроальтернативної методики, уявімо, як би могла розвиватися мовна ситуація в Україні, якби переклад праці Френсіса Фегі був не просто прочитаний незначною частиною української громади початку ХХ ст. (передплатниками «Нашої громади» було всього лиш 400 людей), а спонукав усю спільноту до подальших кроків у вивченні надважливого й найневідкладнішого питання державного будівництва — мовного — в Україні і слугував першопочатком осмислення й аналізу поразок і перемог не лише ірландської мови, і не лише в кінці ХІХ ст.? І як наслідок — Українська революція 1917 р. не зазнала б поразки? Українська мова не пережила б лінгвоцид у ХХ ст?

«Ірландська» поразка, на жаль, продовжується і в ХХІ ст. Основне її підґрунтя — *відсутність мови в повсякденному вжитку в різних сферах* і прорахунки мовної політики, один із яких — тактика пропаганди ірландської мови й культури англійською мовою (*проектовані, на жаль, і в сучасну українську дійсність*).

Хоча б побіжно варто зупинитися також на мові Лесиного перекладу, зокрема на реєстрі тих лексем у тексті, які сьогодні сприймаються як архаїчні, семантика деяких із них у сучасного мовця викличе закономірні труднощі сприйняття інформації, інші — видадуться екзотичними на тлі узвичаєного номінативного ряду. Але, вочевидь, ці найменування не залишать поза увагою кожного, кому дароване Богом мовне чуття (чи як би сказав відомий, але замовчуваний майже півстоліття, професор-мовознавець Василь Сімович — *«мовний нюх»* (до речі, він був особисто знайомий із Лесею Українкою). Повернімо ці лексеми в мовний простір України принаймні на мить, ірреально, порозкошуймо їх незабутнім чаром і принадливо увиразненою національно-мовною лінгвокультурогеомністю.

Твердження про те, що ці номінації були вибрані Лесею Українкою не випадково з можливих синонімічних рядів, потребують докладних коментарів у подальших дослідженнях. Обмежимося найочевиднішими припущеннями: авторка ввела їх у текст перекладу, ймовірно, задля того, щоб надати йому національно окресленого виміру, а ще — для фіксації й збереження саме цих найменувань і виразів у мовній свідомості українців. Безперечно й те, що вони були **природні** для української мовної парадигми цього періоду (щоправда, про їх нормативний статус за відсутності тогочасної наукової кодифікації можемо говорити лише гіпотетично). Назвемо хоча б ті, які найповніше з-поміж інших актуалізують цей сегмент їхньої семантичної структури: **розвивання рідної мови** (замість очікуваного — *розвиток*); **недоладні гадки** (замість — *невпорядковані*); **кельтична група арійських мов** (кельтська); **здатна до творіння нових слів** (*придатна для творення*); **вона либонь найчистіша** (*мабуть, імовірно, очевидно*); **мова ся загожує всі новітні вимоги** (*відповідає*); **новітні вимоги** (*сучасні*); **данців** (*датчан*); **народніх уст** (*народних уст*); **перша зродила рифму** (*народила*); **в повному розцвіті** (*розквіті*); **границями Ірландії** (*кордонами*); **се дуже допомогло науці** (*допомогло*); **англійські приходьки** (*приходько* — це «той, хто прийшов, приїхав звідки-небудь» [10 VIII: 83]); **владання манускриптами** (*володіння манускриптами*); **владі противилися ширенню ірійського друкованого слова** (*влада виявляла спротив поширенню*); **була ще дужа рукописна література** (*жива*); **суворі карні закони потроху злагоднили** (*злагіднили*); **друга вповала на нову державу з новою мовою** (*надіялася; уповати* — «твердо надіятися, покладати надію, розраховувати на кого, що-небудь» [10: 462]); **не можна собі здумати** (*подумати*); **зовсім нетямуці в справі виховання** (! *нетямуці* — «рідко, який не може розібратися в чому-небудь, погано розуміє щось» [10 V: 397]); **знатурені родичі** (? цього слова нема в СУМі, очевидно, від говіркового *натура*, тобто вдача, характер); **сонцевий горбок** (*сонячний*); **прикмети нашого народу** (*ознаки*); **англійські яхтові випередки** (*перегони*); **новенькі сплітки з задвірків** (*плітки*); **боротьба... була вдатною** (*результативною*); **ознаки німецького верховодіння** (*керівництва*); **характеристичні національні відзнаки народу** (*характерні національні ознаки народу*); **загрозувала зруйнувати моральне почуття нації** (*становила загрозу, загрозувати* — «рідко. Містити, таїти в собі яку-небудь загрозу, небезпеку» [10 III: 94]); **відродження інших національних відзнак** (*інших*); **інших малих національностей**; **вільні від чужої примішки** (*домішок*); **що ж до ввічливості і звичайності** (*узвичаєності*); **шкільні зшитки...** (*зошити*); **надгороди тим учителям** (*нагороди*); **до неї належать сливе всі ірландські інтелігенти** (*майже*); **здатніша** (*мова*) **переживала менше здатних** (*досконаліша / придатніша... менш досконала / придатна; здатніший* — «придатний для кого-, чого-небудь, на щось годящий» [10 III: 531]); **ліга вдатно відповіла** (*здібно, вдатно* — «який має певні здібності, уміння і може робити що-небудь; здібний» [10 X: 391]); **для інших ужитків** (*вживання*); **індустріальний поступ** (*індустрійний*); **він перестроїв народню думку** (*народну*); **хиби виховання народного** (*недоліки*); **натхнення й надгороди** (*нагороди*).

Втрата в активному словникові сучасних мовців згаданих фонетичних, лексичних та морфологічних варіантів слугує щонайперше індикатором згасання питомих українських рис і їх витіснення чужими, не властивими українській мові. Чи можна такі зміни (й заміни), принаймні, повсякчасні, вважати природнім процесом розвитку мови? Мені це чомусь нагадує сумнозвісну епоху меліорації, що порушила (а не зрівноважила) екологічну систему мого рідного Волинського Полісся... Мусимо визнати: НАЗАВЖДИ...

Ось тому «НЕ МАЄМО ЧАСУ НА ПОРАЗКУ» в справі, яка визначає будучність і українську перспективу. Тому-то нам так потрібен якнайшвидше «*Вашингтон з новим і праведним законом*» про МОВУ, яка є найбільшим кордоном будь-якої САМОСТІЙНОЇ держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гірич Ігор. Володимир Антонович за модель для України брав Ірландію. URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_volodimir-antonovich-za-model-dlya-ukrayini-brav-irlandiyu/539112 (дата звернення: 14.11.2017).
2. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: навч. посібн. Київ, 2006. 288 с.
3. Косач-Кривинюк О.П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості; репринт. вид. Луцьк, 2006. 928 с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Вид. 2-ге, виправлене і доповнене. Київ, 2006. 464 с.
5. Масенко Лариса. Нариси з соціолінгвістики. Київ, 2010. 244 с.
6. Масенко Л.Т. Мова і політика. Київ, 1999. 100 с.
7. Масенко Л. Наближаємось до ірландської моделі? Мовні законопроекти в світлі комсомольської правди. *Віче*. 2005. № 5. С. 65 — 68.
8. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків — Київ, 1930. С. 381 — 383. URL: http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%95%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%B7._%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82 (дата звернення: 10.11.2017).
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Київ, 1988. 327 с.
10. Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970 — 1980. Т. 1 — 11.
11. Українка Леся. Зібрання творів: в 12 т. Київ, 1975 — 1979. Т. X. 542 с.; Т. XI. 478 с.; Т. XII. 694 с.
12. Українка Леся. Листи: 1876 — 1897. Упоряд. Прокіп (Савчук) В.А. Київ, 2016. 512 с.
13. Українка Леся. Листи: 1898 — 1902. Упоряд. Прокіп (Савчук) В.А. Київ, 2017. 544 с.
14. Українська мова: енциклопедія. Київ, 2000. 752 с.
15. Френсіс Феґі. Справа ірландської мови. URL: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Transl/IrishLang.html> (дата звернення: 10.10.2017).

REFERENSES

1. Girich, Igor. Vladimir Antonovich for the model for Ukraine took Ireland. URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_volodimir-antonovich-za-model-dlya-ukrayini-brav-irlandiyu/539112 (referral date: 11/14/2017).
2. Doroshenko, S.I. (2006). General linguistics: teaching. manual. Kyiv, 288 p. (In Ukr.)
3. Kosach-Krivynyuk, O.P. (2006). Lesya Ukrainka. Chronology of life and work; reprint kind. Lutsk, 928 p. (In Ukr.)
4. Kochergan, M.P. (2006). General Linguistics: Textbook. Kyiv, 464 p. (In Ukr.)
5. Masenko, Larisa. (2010). Essays on sociolinguistics. Kyiv, 244 p. (In Ukr.)
6. Masenko, L.T. (1999). Language and politics. Kyiv, 100 p. (In Ukr.)
7. Masenko, L. (2005). Approaching the Irish model? Language bills in the light of the Komso-mol truth. *Veche*. No. 5. P. 65-68. (In Ukr.)

8. Savchenko, F. (1930). The Prohibition of Ukrainianity in 1876. Kharkiv — Kyiv, P. 381 — 383. URL: http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%95%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82 (Application date: 10/11/2017)
9. Semchinsky, S.V. (1988). General linguistics. Kyiv, 327 p. (In Ukr.)
10. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 Vol. (1970 — 1980). Kyiv. Vol. 1 — 11. (In Ukr.)
11. Ukrainka, Lesya. Collected works: in 12 Vol. (1975 — 1979). Kyiv. Vol. X. 542 p.; T. XI. 478 p.; T. XII. 694 p. (In Ukr.)
12. Ukrainka, Lesya. Letters: 1876 — 1897. (2016). Regular. Prokop (Savchuk), V.A. Kyiv, 512 p. (In Ukr.)
13. Ukrainka, Lesya. Letters: 1898 — 1902. (2017). Order. Prokop (Savchuk), V.A. Kyiv, 544 p. (In Ukr.)
14. Ukrainian language: Encyclopedia. (2000). Kyiv, 752 p. (In Ukr.)
15. Francis, Feigy. The case of the Irish language. URL: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Transl/IrishLang.html> (Application date: 10.10.2017).

Статтю отримано 25.01.2018

Svitlana Bohdan

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

“THE IRISH LANGUAGE MOVEMENT” BY FRANCIS FAHY AND UKRAINIAN SOCIOLINGUISTICS AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

The article deals with linguists' opinions about the period of Ukrainian sociolinguistics' creation. The most widespread of the opinions was reflected on the 60 s of the twentieth century. L. Masenko keeps another point of view, insisting on the fact that the creation of sociolinguistics is relevant to the period of proclamation of independent Ukraine in the 90 s. The hypothesis about the presumable circumstances for the formation of Ukrainian sociolinguistics was outlined at the beginning of the 20th century based on the translation of Francis Fahy's work “The Irish language movement” by Lesia Ukrainka. It concerns the problems of the Irish language decline and the preconditions of its rebirth. One of the most significant and urgent facts in the processes of the revival of any oppressed language is its return to the oral speech of the people. The most important factors that prompted the appearance of Lesia Ukrainka's translation, particularly extra-language ones: the national-language orientations in Kosach family, and the peculiarities of the linguistic situation in Ukraine at the beginning of the 20th century have been analyzed here. Most of the factors are similar to the historical realities in Ireland. The content domains of Francis Fahy's work and their projection on linguistic realities and language problems in modern Ukraine have been described in detail; the emphasis is placed on the fact that the revival of each state begins primarily with the revival of the native language, as well as on the author's statement on the mandatory distinction between the functions of the native and foreign languages (in this case, the English language), distinguishing, first and foremost, such functions of the native language as national and state-owned, considering it the only language of professional self-realization of personality and the language of “soul and heart”, and the stranger — belongs to the maintenance of interstate economic relations. Remarkable features of the language of translation have been highlighted and the ones have been defined the specific features of a Ukrainian dictionary. The dictionary was not only simply archaized but often factitiously corrected during the XX-th century.

Keywords: *sociolinguistics, translation, Irish language, native language, Ukrainian language.*